

**Основні етапи розвитку
Харківської наукової школи бібліотечного фондознавства**

*Висвітлюється історія становлення й розвитку
Харківської наукової школи бібліотечного фондознавства,
її роль у формуванні галузевого науково-освітнього простору*

Ключові слова: Харківська школа бібліотечного фондознавства, історія українського бібліотекознавства, етапи розвитку українського фондознавства

*Освещается история становления и развития Харьковской научной школы
библиотечного фондирования, ее роль в формировании отраслевого научно-
образовательного пространства*

Ключевые слова: Харьковская школа библиотечного фондирования,
история украинского библиотековедения, этапы развития украинского
фондирования

*History of the formation and the development of Kharkov science library
collections school is analyzed, identified its role in forming of the branch of scientific
and educational space*

Key words: Kharkov science library collections school, history of Ukrainian
library science, stages of Ukrainian library collections science development

Однією з найстаріших, найпотужніших і авторитетних наукових шкіл в галузі українського бібліотекознавства є харківська школа бібліотечного фондознавства, яка об'єднує декілька поколінь дослідників, що зробили значний внесок у розвиток теорії і практики формування бібліотечних фондів. У витоків цієї наукової школи здобутки таких відомих бібліотекознавців, як Х. Д. Алчевська, Л. Б. Хавкіна, К. І. Рубинський, М. А. Годкевич, Б. О. Борович, Д. А. Балика, Н. Я Фрідьєва та ін.

Мета статті — визначити якісні ознаки основних етапів розвитку харківської наукової школи бібліотечного фондознавства, з'ясувати її роль у формуванні галузевого науково-освітнього простору.

Перші вітчизняні фондознавчі студії кінця XIX - початку XX ст. мали теоретико-прикладний характер, але в умовах відсутності системних знань про бібліотечний фонд їх значення важко переоцінити. Так, діяльність Х. Д. Алчевської, що була спрямована на комплектування найзмістовнішого за складом фонду навчальної бібліотеки Харківської приватної жіночої недільної школи, видання під її керівництвом критичного трьохтомного покажчика книг «Що читати народу?» (1884-1906), який використовувався як бібліографічна модель для комплектування фондів бібліотек народних домів та читалень, є суттєвим внеском в теорію відбору й принципів формування бібліотечних фондів. Не випадково цей покажчик був високо оцінений зарубіжними бібліотекознавцями на Всесвітній Паризькій виставці 1889 р.

Фондознавча спадщина видатного бібліотекознавця Л. Б. Хавкіної утілена в її універсальних посібниках з бібліотекознавства: «Библиотеки, их организация и техника» (1904, 1911), «Руководство для небольших библиотек», що мали декілька перевидань; в укладанні адаптованих до кириличного шрифту «Трехзначных авторских таблиц Кеттера» (1916), які й донині відіграють важливу роль в організації фондів вітчизняних бібліотек. Концептуальні засади бібліотечного фондознавства Любов Борисівна збагатила розвитком теорій первинного та вторинного відбору, ядра фонду, обґрунтуванням принципу профілювання-координування в організації комплектування бібліотечних фондів, доведенням необхідності запровадження в публічних бібліотеках відкритого доступу [23]. Саме під керівництвом Л. Б. Хавкіної Російське бібліотечне товариство у 1916-1921 рр. розпочало централізоване комплектування бібліотек і стандартизацію предметів бібліотечної техніки.

Відомий український бібліотекознавець К. І. Рубинський, який майже 30 років керував бібліотекою Харківського університету, збагатив теорію і практику формування фондів наукових бібліотек розвитком ідей депозитарного зберігання та міжнародного книгообміну, раціонального обліку та ефективного

розміщення великих за обсягом фондосховищ. Так, починаючи з 1900 р., за його ініціативою було налагоджено регулярні книгообмінні операції з науковими бібліотеками Росії та Західної Європи, суттєво зросла повнота надання в бібліотеку обов'язкового примірника видань викладачів Харківського університету, активізовано таке важливе джерело документопостачання як «нерозібрані фонди» обсягом 40 тис. од. зберігання, недоступні користувачам університетської бібліотеки протягом попередніх сімдесяти років. Специфічним для перших років радянської влади було таке джерело документопостачання фондів, як реквізовані бібліотеки учених-емігрантів. Завдяки високому професіоналізму К. І. Рубинського, якого було призначено завідувачем складом реквізованих книг, вдалося зберегти більше 200 тис. найцінніших наукових видань, які він кваліфіковано розподілив по бібліотекам Харківщини, суттєво поповнивши фонди бібліотеки університету та Харківської громадської бібліотеки (нині — Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка) [4].

М. А. Годкевич увійшов у історію українського фондознавства як провідний фахівець з теорії і практики функціонування системи обов'язкового примірника творів друку та міжнародного книгообміну [11-12]. Працюючи на посаді директора Української книжкової палати (1922-1933 рр.), він активно досліджував проблеми становлення різноманітних видів обов'язкового примірника, особливості їх законодавчого заснування, функцій і типо-видового наповнення, вперше в історії вітчизняної бібліотечної справи у 1924 р. реалізував на законодавчому рівні систему місцевого обов'язкового примірника як джерела документопостачання фондів обласних і районних бібліотек України. Працюючи над кандидатською дисертацією «Обов'язковий примірник творів друку в СРСР та за кордоном», він зібрав унікальний фактичний матеріал з історії виникнення й розвитку обов'язкового примірника документів за кордоном і в дореволюційній Росії, запропонував розгорнуту класифікацію його видів, обґрунтував необхідність диференційованого підходу до їх повноти, визначив різноманітні критерії відбору профільних комплектів цієї важливої форми гарантованого документопостачання фондів наукових бібліотек.

Суттєвий внесок у розробку теоретичних основ комплектування бібліотечних фондів зробили своїми концептуальними ідеями й цінними практичними посібниками Б. О. Борович «Организация и ведение небольших библиотек» (1918), Д. А. Балика та Н. Я. Фрідьєва «Руководства для библиотек» (1920). Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. на сторінках спеціальної періодики гостро дискутувалося питання про місце бібліотечного колектора у системі «книжкове видавництво – бібліотека». Б. О. Борович розглядав колектор як організаційний та методичний посередник, який, з одного боку, поповнює бібліотеки літературою, а з іншого, передає видавництвам відомості про попит на неї, про читацькі інтереси. Виступаючи проти скасування колекторів, він науково обґрунтовував необхідність створення колектора в кожному великому місті [6]. Результатом дискусії стало зміцнення мережі бібліотечних колекторів, які успішно функціонували як основне джерело документопостачання бібліотек аж до початку 1990-х рр. У 1920-ті рр. разом з Л. Б. Хавкіною Б. О. Борович широко пропагував систему відкритого доступу читачів до бібліотечних фондів, на яку остаточно масові бібліотеки СРСР перейшли у 1929 р. після прийняття постанови ЦК ВКП(б) «Про удосконалення бібліотечної роботи». Але у 1933 р. безпосередній доступ читачів до фондів бібліотек було заборонено з ідеологічних міркувань [23].

Значний внесок у розроблення методів вивчення бібліотечних фондів як основи досягнення відповідності їх складу й структури завданням бібліотек та потребам користувачів зробив Д. А. Балика. У його працях «О внутренней и внешней работе библиотекаря» (1918), «О внешкольной статистике» (1919), «Определители библиотечной работы» (1919) розкрито взаємозалежності читаності, обертаності, інших кількісних та якісних показників функціонування та використання бібліотечного фонду, надано методики їх розрахунків. У концепціях цього видатного бібліотекознавця можна виявити зародки системного підходу до визначення сутності бібліотечного фонду, принципів його комплектування як основи керівництва читанням.

Погляди Л. Б. Хавкіної та Д. А. Балики на комплектування фонду як перший етап керівництва читанням поділяла й відомий бібліотекознавець Н. Я. Фрідьєва

[27] — перший декан першого в Україні бібліотечного факультету і завідувач кафедри бібліотекознавства Харківського інституту комуністичної освіти (ХІКО, нині — Харківська державна академія культури). Вагомим внеском Надії Яківни в історію українського фондознавства є її ґрунтовні праці, що висвітлюють становлення та особливості розвитку вітчизняних бібліотек у дореволюційні роки та в перші роки радянської влади [26, 29].

Важливими факторами, що сприяли початку якісно нового етапу організаційної та когнітивної інституціоналізації харківської наукової школи бібліотечного фондознавства стало запровадження у 1925 р. на базі Харківського інституту народної освіти (ХІНО) підготовки бібліотечних кадрів вищої кваліфікації, відкриття профільних випускових кафедр, поступове формування в межах сумативного комплексного навчального курсу «Бібліотекознавство» системи знань про бібліотечний фонд, виокремлення на початку 1970-х років самостійної наукової й навчальної дисципліни «Бібліотечні фонди», а згодом — дисципліни «Бібліотечне фондознавство» (1990-ті рр.).

З метою посилення фундаменталізації підготовки бібліотечних кадрів у 1928 р. Наркомпрос УРСР направив в ХІНО для викладання курсу «Бібліотекознавство» відомого на той час дослідника та організатора бібліотечної справи Н. Я. Фрідьєву. Очоливши факультет політосвіти, Н. Я. Фрідьєва доклала багато зусиль для організації першої в Україні кафедри бібліотекознавства та самостійного бібліотечного факультету. У 1929 р. факультет політичної освіти ХІНО реорганізувався в Харківський інститут політичної освіти (ХІПО), а у 1931 р. його реформовано у Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (ВУІКО), в структурі якого було створено бібліотечний факультет з провідною кафедрою бібліотекознавства під керівництвом Н. Я. Фрідьєвої. Важливо підкреслити, що на кафедрі бібліотекознавства в різні роки працювали Д. А. Балика, Б. О. Борович, М. А. Годкевич та ін. провідні фахівці в галузі бібліотечної справи. Враховуючи гостру потребу України в наукових кадрах бібліотечного профілю, восени 1931 р. у ВУІКО при кафедрі бібліотекознавства було відкрито аспірантуру, що сприяло зміцненню теоретичної підготовки викладацького корпусу факультету [28].

У 1930-1940-х рр. фондознавча складова підготовки бібліотечних кадрів була розпорошена в змісті споріднених навчальних дисциплін — «Бібліотекознавство», «Бібліографія», «Книгознавство», вважалося, що викладання теорії й технології комплектування бібліотечних фондів має базуватися на знанні загальної та галузевої бібліографії як основи відбору книжкової продукції. Питання організації фонду на довгі роки були об'єднані з питаннями організації бібліотечних каталогів, що призвело до виокремлення зведеного навчального курсу «Організація бібліотечних фондів і каталогів». Наприкінці 1940-х рр. ці тенденції знайшли відбиття не лише в змісті, але й в організації навчального процесу: в структурі бібліотечного факультету Харківського бібліотечного інституту було створено самостійну кафедру організації бібліотечних фондів і каталогів (1949), що сприяло зміцненню фондознавчої підготовки кадрів, стало суттєвим поштовхом до розвитку цілісної теорії формування бібліотечних фондів.

З часу заснування кафедри базовий курс «Бібліотечні фонди і каталоги» читав А. А. Ашукін, який з 1953 по 1963 рр. був завідувачем кафедри, змінивши на цій посаді О. А. Майбороду. Під керівництвом А. А. Ашукіна на кафедрі суттєво зміцнюється науково-методичне забезпечення фондознавчої підготовки майбутніх фахівців, з'являються перші видання програмних матеріалів і текстів лекцій. У 1958 р. під редакцією А. А. Ашукіна виходять друком навчальний посібник «Організація бібліотечних фондів і каталогів» авторів О. С. Сокальського і В. М. Турова, лекція Є. П. Тамма «Методи комплектування бібліотечних фондів», підготовлена для студентів заочного відділення з курсу «Бібліотекознавство» [19, 24]. На початку 1960-х рр. виходять друком лекції А. А. Ашукіна, присвячені таким важливим фондознавчим питанням як принципи комплектування бібліотечних фондів, система й типологія фондів бібліотек СРСР [1, 2].

У 1960-70-ті рр. в структурі й змісті фондознавчої підготовки фахівців відбувається поступова інтеграція питань комплектування й організації бібліотечних фондів, посилюється увага до системних узагальнень і послідовного викладення матеріалу щодо теорії й технології фондоформування. З 1963 р. на

посаду завідувача кафедри бібліотечних фондів і каталогів ХДБІ призначено видатного українського бібліотекознавця Є. П. Тамма, який, очолюючи кафедру до 1986 р., методологічно й організаційно сприяв оформленню цілісної теорії формування бібліотечного фонду в окремий розділ бібліотекознавства, підтримав виокремлення й розвиток самостійного вузівського курсу «Бібліотечний фонд», згуртував на кафедрі міцний осередок найавторитетніших в Україні фахівців у галузі теорії бібліотечних фондів, який по-праву вважається фундатором українського фондознавства.

У 1971 р. у співавторстві з О. С. Сокальським та В. М. Туровим Є. П. Тамм видає друком перший в Україні підручник для культосвітніх училищ «Бібліотечні фонди і каталоги» [20], ініціює уведення до навчального плану підготовки бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації таких інноваційних спецкурсів як «Фонди і каталоги недрукованих та аудіовізуальних матеріалів» [25], «Організація бібліотечних фондів в наукових бібліотеках», «Формування фондів технічної літератури й документації» та багато інших. Під час його керівництва колектив кафедри поповнився молодим поколінням викладачів-фондознавців, серед них: В. А. Мільман, М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарєнко, які з середини 1970-х рр. вперше в історії кафедри успішно закінчують аспірантуру Московського державного інституту культури (МДІК) і захищають кандидатські дисертації фондознавчої проблематики.

Так, М. П. Васильченку належить пріоритет у розробці проблем комплектування фондів дитячих і шкільних бібліотек. Його кандидатська дисертація, присвячена обґрунтуванню принципів комплектування, теорії ядра і повноти фондів обласних дитячих бібліотек, яка була достроково захищена в МДІК у 1975 р., стала помітним явищем у радянському бібліотечному фондознавстві. Він і нині активно розробляє концептуальні проблеми бібліотечного фондознавства — принципи й закони формування бібліотечних фондів, теоретико-методологічні основи управління фондоформуванням та ін. Його численні й гостродискусійні публікації фондознавчої проблематики [8-10] знаходять відгуки фахівців не лише в Україні, але й на пострадянському просторі.

У 1979 р. в аспірантурі МДІК достроково захистила кандидатську дисертацію «Координація комплектування бібліотечних фондів в умовах централізації мережі державних масових бібліотек» Н. М. Кушнарєнко. Нині у її науковому доробку близько 50 наукових, навчальних та навчально-методичних праць, які вона присвятила теоретичному осмисленню проблем комплектування бібліотечних фондів, удосконаленню змісту, методології та методики фондознавчої підготовки бібліотечних фахівців.

Окрім актуальних дисертаційних досліджень і розроблення міцного науково-методичного забезпечення навчальних дисциплін фондознавчого циклу, важливим внеском кафедри у розвиток бібліотечного фондознавства стало видання у 1993 р. провідними викладачами, доцентами М. П. Васильченком, Н. М. Кушнарєнко і В. А. Мільман навчального посібника «Бібліотечні фонди» — першого й єдиного на той час у країні навчального видання, яке вийшло друком з грифом Міністерства освіти України для бібліотечних відділень училищ культури [7]. Посібник написано так ґрунтовно, що й нині він широко використовується для підготовки молодших спеціалістів з бібліотечної справи у профільних вищих навчальних закладах України I-III рівнів акредитації.

З початку 1990-х років розпочинається якісно новий етап розвитку харківської школи бібліотечного фондознавства, характерними ознаками якого є концептуальна єдність і тісні організаційно-когнітивні зв'язки з московською фондознавчою бібліотечною школою, очолюваною видатним бібліотекознавцем Ю. М. Столяровим, суттєве зміцнення теоретико-методологічного підґрунтя й масштабів фондознавчих наукових досліджень, остаточна інституціоналізація бібліотечного фондознавства в самостійну наукову й навчальну дисципліну. Цьому сприяли суттєве зростання наукового цензу кафедри, очолюваною першим в її історії доктором наук — відомим українським фондознавцем Н. М. Кушнарєнко, поглибленням міждисциплінарних досліджень кафедри, яка з 1993 р. перейменована у кафедру документознавства, відкриття в ХДАК у 1994 р. аспірантури, в 1996 р. — докторантури, у 1998 р. спеціалізованої вченої ради з правом захисту дисертацій з наукової спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство».

З метою поглиблення фондознавчої складової підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців в умовах ступеневої освіти в 1999 р. Н. М. Кушнарєнко ініціювала введення до навчального плану підготовки магістрів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» професійно орієнтованої навчальної дисципліни «Бібліотечне фондознавство», розробивши в співавторстві з В. А. Мільман першу програму цього інноваційного курсу.

Підтримка Н. М. Кушнарєнко постійних творчих контактів зі своїм науковим керівником — лідером російської наукової школи бібліотечного фондознавства професором Ю. М. Столяровим, творчий розвиток його ідей, згуртованість у вирішення найактуальніших фондознавчих проблем сучасності, турбота про подальші перспективи розвитку власної наукової школи сприяли зміцненню спадкоємності фондознавчих досліджень кафедри, забезпечили її поповнення новою генерацією молодих викладачів-фондознавців. Серед них А. А. Соляник, Т. Д. Булах, І. О. Коханова, які плідно розробляли проблеми бібліотечного фондознавства на рівні кандидатських і докторських дисертаційних досліджень, реалізовували наукові здобутки у навчальних посібниках і комплектах науково-методичного забезпечення навчальних дисциплін фондознавчого циклу. Так, у 1995 р. А. А. Соляник було захищено кандидатську дисертацію, присвячену історії й сучасному стану постачання бібліотек місцевим обов'язковим примірником, у 2006 р. відбулися захисти кандидатських дисертацій Т. Д. Булах «Бібліотечна селекція документів в умовах інформатизації» та І. О. Коханової «Зберігання бібліотечних фондів України в умовах інформатизації суспільства».

У 2005 р. доцентом кафедри документознавства А. А. Соляник було опубліковано перше в Україні монографічне дослідження фондознавчого спрямування, у 2006 р. захищено докторську дисертацію «Система документопостачання бібліотечних фондів: теоретико-методологічний аспект», у 1997 р. видано навчальний посібник «Документоснабжение библиотечных фондов» [21, 22], у співавторстві з Н. М. Кушнарєнко суттєво оновлено програму курсу «Бібліотечні фонди».

Завдяки продуктивній співдружності з московською фондознавчою науковою школою Ю. М. Столярова на початку 1990-х рр. харківські фондознавці одними з перших в Україні сприйняли й підтримали ідею створення на факультеті бібліотекознавства та інформатики ХДАК кафедри документознавства, запровадження в навчальний процес нових навчальних дисциплін — «Документознавство», «Документологія», «Документно-інформаційні ресурси», «Бібліотечне фондознавство», розробили інноваційні авторські програми, навчально-методичні матеріали і навчальні посібники з цих курсів. Згодом у тісній співпраці з лідером російської наукової школи бібліотечного фондознавства провідними науковцями кафедри Н. М. Кушнарєнко та А. А. Соляник було підготовлено ґрунтовну монографію «Еволюція бібліотечного фондоведення» (М., 2007), яка вийшла друком під науковою редакцією Ю.М. Столярова і завдяки міцному методологічному підґрунтю та загальноісторичному контексту викликала надзвичайний інтерес не лише фондознавців, а й широких верств бібліотечної громадськості на всьому пострадянському просторі. Варто зазначити, що цю монографію високо оцінили такі відомі й авторитетні фахівці, як С. Л. Лохвицька, А.В. Соколов, Н.З. Стародубова (Росія), П. Златкова (Болгарія), М. П. Васильченко, І. Я. Лосієвський, Г. М. Швецова-Водка (Україна) та ін.

Нині кафедра документознавства та книгознавства ХДАК — інтелектуальне ядро харківської школи бібліотечного фондознавства, її науковці мають пріоритет у дослідженні багатьох загальнотеоретичних та прикладних проблем формування бібліотечних фондів, очолюють розроблення комплексної загальноакадемічної науково-дослідної теми «Документальні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку», розвивають теоретико-методологічні засади електронного фондознавства, інших інноваційних наукових дисциплін, постійно удосконалюють фондознавчу складову вищої бібліотечно-інформаційної освіти, активно формують власні наукові школи. Нині докторантами та аспірантами кафедри підготовлено до захисту ґрунтовні дисертаційні дослідження, присвячені концептуальним засадам розвитку книжкової комунікації в умовах радикальних соціокомунікаційних змін, особливостям функціонування дитячої книги в

мультимедійному середовищі, системному формуванню краєзнавчих електронних ресурсів публічних бібліотек та ін.

Продуктивна творча діяльність нового покоління молодих дослідників — це запорука життєздатності харківської наукової школи бібліотечного фондознавства, якісними ознаками якої є збереження кращих традицій її фундаторів, спадкоємність базових напрямів наукових досліджень, постійне прагнення до осмислення та вирішення найсучасніших наукових завдань.

Список літератури

1. Ашукін А. А. Бібліотечні фонди СРСР : лекція для студентів заочного відділення / А. А. Ашукін. — Х. : ХДБІ, 1962. — 35 с.
2. Ашукін А. А. Принципи комплектування фондів радянських бібліотек : лекція для студентів заочного відділення / А. А. Ашукін. — Х. : ХДБІ, 1961. — 12 с.
3. Балика Д.А. Определители библиотечной работы / Д. А. Балика. — 2-е изд., значит. доп. — Томск, 1919. — 36 с.
4. Березюк Н. М. К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиограф (1860 – 1930) / Н. М. Березюк. — Х. : Тимченко, 2010. — 320 с.
5. Бібліотечні фонди : прогр. та навч.-метод. матеріали до курсу для студентів спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» / уклад. : Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник. — Х. : ХДАК, 2007. — 50 с.
6. Борович Б. К спорам о библиотечном колекторе / Б. Борович // Красный библиотекарь. — 1930. — №6. — С. 41-43.
7. Васильченко М. П. Бібліотечні фонди : навч. посіб. з дисципліни «Організація бібліотечних фондів і каталогів» для підготов. молодших спеціалістів вищ. навч. закладів / Васильченко М. П., Кушнарєнко Н. М., Мільман В. А. — Х. : Основа, 1993. — 152 с.
8. Васильченко Н. П. Закономерности и принципы формирования библиотечных фондов / Н. П. Васильченко // Науч. и техн. б-ки. — 1992. — №6. — С. 3-6.
9. Васильченко Н. П. Управление библиотечными фондами: теоретические основы / Н. П. Васильченко // Вестник Библиотечной ассамблеи Евразии. — 2009. — №1. — С. 44-52.
10. Васильченко Н. П. Философские законы в библиотечном фондоведении / Н. П. Васильченко // Библиотечное дело-2004 : Всеобщая доступность информации : материалы Девятой междунар. науч. конф. (Москва, 22-24 апреля 2004 г.). — М., 2004. — С. 113-114.
11. Годкевич М. А. До питання книгообміну України з закордоном / М. А. Годкевич // Культура й побут. — 1927. — 338. — С. 12-16.

12. Годкевич М. А. Советское законодательство об обязательном экземпляре / М. А. Годкевич // Сов. библиография. — 1940. — Вып. 1(18). — С. 71-102.
13. Кушнарченко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнарченко. — К. : Знання, 2007. — 502 с.
14. Кушнарченко Н. Н. Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарченко. — 8-е изд., стер. — К. : Знання, 2008. — 459 с.
15. Кушнарченко Н. М. Методологічні засади книгознавчих, бібліотекознавчих і бібліографознавчих досліджень / Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2004. — Вип. 14. — С. 82-96.
16. Кушнарченко Н. Н. Новый этап институционализации науки о документе / Н. Н. Кушнарченко // Науч. и техн. б-ки. — 2005. — № 11. — С. 35-42.
17. Кушнарченко Н. Н. Формирование краеведческих фондов областных библиотек / Н. Н. Кушнарченко. — Сов. библиотековедение. — 1989. — № 5. — С. 43-50.
18. Мільман В. А. Бібліотечний фонд України: розвиток та сучасний стан : лекція з курсу «Бібліотечні фонди» для студ. спец. «Бібліотекознавство та бібліогр.» / В. А. Мільман ; Харк. держ. ін-т культури. — Х., 1995. — 27 с.
19. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів / О. С. Сокальський, В. М. Туров ; під ред. А. А. Ашукіна. — Х. : ХДБІ, 1958. — 230 с.
20. Сокальський О. С. Бібліотечні фонди і каталоги : підруч. для культ-освіт. училищ / О. С. Сокальський, Є. П. Тамм, В. М. Туров. — К., 1971. — 363 с.
21. Соляник А. А. Документоснабжение библиотечных фондов : учебно-метод. пособие / А. А. Соляник. — М. : Либерия-Бибинформ, 2007. — 128 с.
22. Соляник А. А. Система документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку : монографія / А. А. Соляник. — Х. : ХДАК, 2005. — 230 с.
23. Столяров Ю. Н. Эволюция библиотечного фондирования : монография / Ю. Н. Столяров, Н. Н. Кушнарченко, А. А. Соляник ; под. ред. Ю. Н. Столярова. — М. : Гранд-Фаир, 2007. — 688 с.
24. Тамм Є. П. Методи комплектування бібліотечного фонду : лекція для студентів заочного відділення по курсу «Бібліотекознавство» / Є. П. Тамм ; під ред. А. А. Ашукіна. — Х. : ХДБІ, 1958. — 39 с.
25. Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках : учеб. пособие / Л. И. Котенко, Д. А. Кумок, В. А. Мильман, Е. П. Тамм ; Харьк. гос. ин-т культуры. — Х., 1977. — 88 с.
26. Фридьева Н. Я. Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917 – 1920 гг.) / Н. Я. Фридьева, З. В. Гимальдинова // История библиотечного дела на Украине (1917-1932 гг.) / З. В. Гимальдинова, Н. Я. Фридьева, Ф. А. Ещенко и др. ; под ред. Т. А. Скрипник : учеб. пособие. — Х., 1975. — Разд. 1. — С. 16-78.
27. Фридьева Н. Я. Изучение читателя: Опыт методики / Н. Я. Фридьева, Д. А. Балика ; под ред. М. А. Смушковой. — М.-Л., 1927. — 118 с.

28. Фридьева Н. Подготовка библиотечных кадров на Украине: [библиотечное отделение института политпросвета в Харькове] / Н. Фридьева // Красный библиотекарь. — 1930. — № 10. — С. 42-45.

29. Фридьева Н. Я. Публичная, общественная и бесплатные библиотеки г. Харькова до 1917 г. : дис.... канд. пед. наук / Моск. гос. ин-т культуры. — М., 1954. — 325 с.

30. Хавкина Л. Б. Библиотеки, их организация и техника : Руководство по библиотековедению / Л. Б. Хавкина. — 2-е изд., перераб. и значит. доп. — СПб., 1911. — 404 с.

31. Хавкина Л. Б. Руководство для народных библиотек / Л. Б. Хавкина. — М. : Изд. т-ва И. Д. Сытина , 1910. — 130 с.

32. Хавкина Л. Б. Руководство для небольших библиотек / Л. Б. Хавкина. — М. : Изд. т-ва И. Д. Сытина , 1911. — 132 с.